

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Evropa – iluzija o Evropi

(Izguba ali iskanje identitete)

Med 11. in 15. septembrom je bil v Trstu zanimiv mednarodni kongres na temo Kulturna identiteta Heksagonale in sosednjih držav, ki so se ga udeležili predvsem univerzitetni profesorji in pisatelji, pa tudi nekaj diplomatov kulturne provenience. Poleg predstavnikov držav, zajetih v naslovu kongresa, so bili med gosti razpravljalci tudi Francozi, domorodni Korzičani, Valdostanci, Romuni. Organizator je, kot že lansko leto, posebno pozornost namenil Slovincem, saj smo se v razpravo s posebnimi prispevki lahko vključili kar trije referenti: Tržačanka dr. Marija Pirjevec, dr. Atilij Rakar z ljubljanske univerze in podpisani, ki mu je bil zaupan uvodni referat v kongres.

*Lanski tržaški kongres, prav tako v organizaciji tamkajšnje univerze, je bil posvečen Literaturam ob meji in je izvenel precej optimistično: nad njim je lebdela sanja o novi, združujoči se Evropi; letošnji pa je bil v znamenju velike skepse: združevanje nove Evrope ne vodi nikakršna idealiteta, ampak zelo prizemni interesi, ekonomski in politični, spremlja pa ga cela vrsta težav, med katerimi ni na zadnjem mestu omajana identiteta številnih narodov zlasti vzhodne Evrope in prav nič spremenjen položaj nacionalnih manjšin, ki se tudi na »srečnem«
Zahodu še zmerom bojujejo za golo preživetje. Bralcem Sodobnosti ponujamo v branje vse tri slovenske prispevke (po vrstnem redu, kot so se referenti oglašali) in nekaj zanimivih pričevanj razpravljalcev iz Poljske, Ukrajine (ki se nam zdi še posebno zanimivo), Madžarske in Val d'Aoste. Slovenskemu bralcu utegne biti v oporo ali v tolažbo ugotovitev, kako tudi drugod, ne manj kot pri nas, z muko iščejo svojo podobo, svojo identiteto, ki jo je pogosto težko definirati, kaj šele doseči in obdržati, črpati iz nje plodno zavest o sebi...*

C. Zlobec

Literatura med estetskim ekspanzionizmom in nacionalno samoobrambo

Ciril
Zlobec

Literatura – kadar in kolikor to ime zasluži (in samo o takšni se tu pogovarjamo) – je vrednota sama po sebi. Zato je skoraj žaljivo, vsekakor pa tvegano, če jo vidimo tudi kot ekspanzionizem, čeprav samo estetski, vendar je tudi takšna literatura realnost, ki ji ne kaže pritikati nikakršnih zunajliterarnih konotacij, ne pozitivnih ne negativnih. Tako je bilo že v stari Grčiji kot tudi v starem Rimu – če ostanemo samo na evropskem terenu – in v vseh poznejših pomembnejših državah skozi ves srednji vek do naših dni. Tudi literatura je pač akumula-

cija moči, in ko preraste samo sebe, je ekspanzionizem, kot pri sleherni koncentrirani moči, naravna posledica nekega stanja in njegova razrešitev.

Lahko bi seveda govorili bolj nevtralnno, recimo o radiaciji velikih pa tudi samo »normalnih« literatur v stiku s kulturno šibkejšimi skupnostmi. In prav v takih conah, zlasti kadar gre za nacionalno ali politično homogeno področje, dobiva literatura, tudi proti volji svojih avtorjev, politično in nacionalno samoobrambno funkcijo, postaja spodbujevalka in hraniteljica samozavesti ogroženega, pritisku močnejših izpostavljenega naroda. Res, da to velja za celotno kulturo, vendar pripada literaturi zaradi jezika, ki ga uporablja, in sporočilnosti, ki jo praviloma prinaša, posebno mesto med vsemi umetnostmi. In je ekspanzionistična ali samoobrambna v sorazmerju s politično močjo ali nemočjo v nacionalnem, političnem ali državnem kontekstu, koder se njena radiacija lahko širi ali pa zadeva ob ovire.

Pa tudi če abstrahiramo ves politični, zgodovinski, ekonomski in civilizacijski kontekst, ostaja kot odločilno določilo pomena in moči kake literature prav jezik, v katerem se izvorno izraža. Ne vrednost jezika sama po sebi, njegova razvitost, literarna uporabnost, pač pa njegova razširjenost, raba, identifikacija z narodom, ki ga govori, z njegovo zgodovino, s političnim pomenom, ki ga ima v določenem obdobju. Tako imamo tako imenovane svetovne jezike, ki zaradi tega niso nič manj nacionalni, in jezike, ki so samo nacionalni. Tudi vabilo na ta kongres precizira, da so uradni jeziki italijanščina, francoščina in nemščina.

Tudi vprašanje kulturne identitete, kot jo ta kongres skuša definirati za dežele Pentagonale, zdaj že Heksagonale, se kaže prav v odnosu do jezika na dveh ravneh: v izvorni in v prevedeni obliki, če smem tako reči. Vzemimo za primer moj položaj v tem smislu: besedilo, ki ga zdaj berem, je prevedeno, mišljenjska podstat pa ostaja slovenska, ostaja torej določeno neskladje med jezikom in mislijo, zato bi me lahko tudi begal občutek negotovosti, ali ostajam v prevodu, prav zaradi tega naravnega, torej nepremostljivega neskladja med jezikom, ki je izposojen, in mislijo, ki ostaja primarna, dovolj razviden, prepričljiv.

Zakaj tako trmasto vztrajam pri vlogi jezika? Prav raba ali vsaj poznavanje jezika tudi zunaj matičnega naroda, in obratno: raba in obvladovanje jezika samo znotraj lastnega naroda – to pa se, eno in drugo, z neizprosno logiko prekriva s številčnostjo naroda – odločilno vpliva na to, če naj se za trenutek spet vrnem k naslovu tega razmišljanja, ali ima kaka literatura apriorno možnost ekspanzije oziroma: ali je literatura z omejeno jezikovno cirkulacijo prisiljena sprejeti nase tudi obrambno funkcijo, vsaj v duhovni, če že ne fizični eksistenci naroda, ki se v takem jeziku sporazumeva. To je, kot že rečeno, gola realnost, ki nima ali vsaj ne bi smela imeti nič vrednostnega na sebi, je pač dejstvo, kot človek nižje ali višje rasti.

Toda ljudje smo praktični in literatura, tudi najbolj kvalitetna, ne biva med nami kot abstraktna idealiteta. Zlasti v našem času se kot vsako drugo blago okorišča z možnostmi trga ali pa je, ko od trga ne more živeti, njegova žrtev. Pri tem pa vsi vemo, da kvaliteta in uspešnost ne hodita zmerom z roko v roki in da je uspešnost, ko obstaja ekonomski interes, mogoče tudi umetno ustvariti.

Pa tudi politični, rekel bi psihološko politični vidik je pomemben. Danes bolj kot kadarkoli v preteklosti. Smo pač v eri medijske kulture. Še nikoli niso na tem našem kontinentu toliko govorili o tem, da hočemo in moramo biti Evropa. Ideja o evropeizaciji Evrope se je porodila v ekono-

miji, predvsem zaradi ekonomskih interesov je postala tudi politična. Kultura ni mogla ostati zunaj tega procesa. Drastično rečeno: še pred kratkim smo imeli zahodno in vzhodno Evropo, med njima je krčevito iskala svojo podobo in smisel srednja Evropa, večji del sedanje Heksagonale. Potem se je politično zrušila vzhodna Evropa, ki ne more postati zahodna, čeprav bi prav to rada, rezultat tega paradoksa pa je, da jo zdaj grize dvom, ali sploh je Evropa. Od Poljske na Baltiku do Slovenije in Hrvaške na Jadranu se vse glasneje, z veliko upanja in prav toliko obupa razlega slogan: Hočemo v Evropo! Situacija bi bila komična, če ne bi bila tragična: polovica Evrope hoče postati Evropa, še več: čeprav je tudi sama od zmerom Evropa, se hoče preseliti v Evropo. Politična kriza prvega razreda, nedvomno, vendar nič manj tudi duhovna, predvsem kriza identitete.

Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, bi se moralo glasiti: Izguba identitete ali nezaupanje vanjo? So se zaradi te stiske identitete sprožili in razmahnili številni nacionalizmi, ki jim, tako kot v Jugoslaviji, tudi vojna brez motiva in cilja ni več tuja? In v ta vrtinec je v dobršni meri potegnjena tudi literatura v teh deželah ali vsaj njeni ustvarjalci, med katerimi so (smo) mnogi, prav v iskanju nove identitete, posodili svoj pisateljski glas in tako do skrajnosti poantirali narodnoobrambno naravo svoje navzočnosti v politiki, ki v spremenjeni evropski konstelaciji skupaj s svojo nacionalno kulturo bega za svojo podobo. Ob tem se – ker sam prihajam iz takšnega ozračja – sprašujem: Je to iskanje res nove identitete ali ne morda strah, da je sedanja identiteta premalo izrazita in bi se zato utegnili izgubiti v jutrišnji Evropi?

Eno pa je gotovo: misel ali iluzija o srednji Evropi, kot jo v svojih briljantnih esejih odkriva na primer Claudio Magris, ni nič več to, kar je bila še pred dvema letoma, tremi leti, ni več bogat kulturni rezervar, ki bi utegnil humanizirati ekonomistični pragmatizem Zahoda in ideološki totalitarizem Vzhoda. Prav ob nenadni in totalni smrti evropskega Vzhoda se je del dovčerajšnje Mitteleвроpe prebudil z željo, da bi bil avtentični Zahod, preostali del, vse dežele dovčerajšnjega socializma, pa se kaotično vrti v praznem prostoru, v katerem tudi kultura, zdi se, nima ugodnih razmer za plodno rast. Čudno se sliši, pa je res: manj kot v prejšnjih totalitarnih razmerah. Prej sta v tem prostoru sobivali, veliko bolj, kot bi lahko na prvi pogled presodili, dve kulturi ali dva vidika iste kulture: ravnodušno nevtralni, zmerno afirmativni, mestoma apologetski do družbene realnosti, in oporečniški, disidentski. In prav prek te, disidentske veje (Pasternak, Solženicin, Brodsky, Czesław Miłosz, Holan, Kundera, Havel in drugi) je Evropa spoznavala duha in dušo Vzhodne in Srednje Evrope. Pa tudi te dežele same so se politično osveščale prek disidentske literature, ki je iz tujine spet pljuskala v domovino, čeprav ni bila edina, morda niti ne odločilna za kritiško zavest v deželah realnega socializma. Zanimivo pri tem je, da med vsemi samo Jugoslavija ni ustvarila nobenega odmevnega disidenta med pisatelji. Pravi disident evropskega formata je bil samo Djilas kot politik. Posebnost, ki bi bila zanimiva za kulturološko raziskavo, kar pa ni namen tega srečanja ne tega mojega razmišljanja. Ne morem pa se ubraniti skušnjave, da se ne bi šel jasnovidca: padec berlinskega zidu, v konkretnem in simbolnem smislu, pomeni tudi konec evropske disidentske literature. Zanj, preprosto, ni več razloga. Brez nje je tudi kulturni in ne le politični interes Zahoda za srednjo in vzhodno Evropo veliko manjši kot doslej. Manj spektakularen, manj množičen.

Mi, Srednjeevropelci, zlasti pisatelji in kulturniki malih narodov, bomo sicer še zmerom povzdigovali pomen tudi svoje prisotnosti v celotnem evropskem prostoru, prikazovali sebe kot edino kulturno in demokratično zavest današnje in jutrišnje Evrope, vendar resnica ostaja nespremenjena: Zahod bo ostal, kot je bil že doslej, tudi kulturno samozadosten, kot je samozadosten politično in ekonomsko. Dosedanja disidentska kultura ni bila toliko kulturna potreba kolikor radovednost, političen in knjigotrški interes.

Moja pesimistična prognoza torej: tudi zaradi radikalnih političnih sprememb in znanih ekonomskih razmer se zdaj šele prav začenja zahodno-evropski kulturni, torej tudi literarni ekspanzionizem, zaradi česar se na tako imenovani »drugi strani«¹ že zastavlja vprašanje, kakšna je sedanja in bo še bolj prihodnja vloga posameznih nacionalnih kultur zunaj zahodnega kroga, saj pri nas postaja kriza identitete resnično vse večja. Morda celo dominanten občutek, da v očeh Zahoda, ki kroji usodo nove Evrope, ta identiteta ni dovolj razvidna, prepričljiva, upoštevanja vredna. Naj ta miselni premik ponazorim z drobnim podatkom iz lastne izkušnje: izvrsten poznavalec slovenske literature med Čehi mi sporoča: s plasiranjem slovenske literature in informacij o njej bo poslej na Češkem mnogo težje, v uredništvu Světové literature so mi naravnost povedali, naj z njimi ne računamo več, ker da se orientirajo na velike evropske literature. Tako moj prijatelj iz Prage, s katero smo imeli Slovenci – v obeh smereh – izjemno plodno kulturno in tudi literarno sodelovanje. Z nekaj cinizma, ki pa ni brez sentimentalnosti, bi lahko rekli, da v tej prvi fazi – in tu se že oglašajo moj optimizem – kulturni in v tem okviru literarni ekspanzionizem velikih kultur zahodne Evrope nima niti možnosti, da bi pokazal svojo moč, bivše socialistične dežele v tej prvi fazi, ko izgubljajo svojo identiteto, same želijo čimprej prevzeti zahodno podobo preprosto zato, da ne bi ostale zunaj evropeizacije, ki je zdaj še edina plodna ideologija na tem prostoru. Morda – rečeno z več bolečine kot cinizma – je treba prav v tem iskati novo identiteto tudi dobršnega dela dežel Pentagonalne oziroma Heksagonalne, ki je, kot vsi vemo, vendarle De Michelisova ideja. Prav takšne prevratniške razmere, kot so sedanje, kažejo, kako tesno sta povezani politika in kultura, kako sta obe odvisni od civilizacije širšega, nadnacionalnega prostora, čeprav to civilizacijo tudi sami ustvarjata. Ta razvojni krog se neprestano odpira in zapira. Zdaj je do skrajnosti odprt in je že skoraj horizontalna črta, ki deli Evropo na tej in oni strani bolj kot znotraj in zunaj nje, čeprav, ponavljam, njen vzhodni del, ki je ta trenutek bolj političen kot geografski ali kulturni pojem, prosi, zahteva in upa, da bi smel stopiti v Evropo, postati Evropa. Nobena vojna osvajanja v preteklosti, od Karla Velikega do Napoleona in še koga v novejši zgodovini, niso pomenila tolikšne prevlade Zahoda, njene civilizacije, ki – nota bene! – ni manj ameriška kot evropska. Če parafraziram naslov enega prvih kritičnih romanov ruskega pisatelja Vladimira Dudinceva *Človek ne živi samo od kruha*, bi dejal, da človek vendarle živi predvsem in najprej od kruha. Zato v deželah sedanjih velikih družbenih sprememb, ko je vprašanje kruha v realnem in simbolnem pomenu eksistencialno vprašanje narodov in posameznikov, iščemo tudi kulturne vrednote in jih sprejemamo v oblikah, ki prihajajo iz civilizacije obilja. Nekdanji kult revščine in trpljenja, etično povzdigovanje usode ponižanih in razžaljenih ne uspevata več niti kot tolažba najbolj revnih, socialno odrinjenih. Pravica najbolj uspešnih postaja pravica sveta. Namerno sem zapisal pravica in ne sanje ali kaj podobnega, kajti svet, ki se zdaj oblikuje

in preoblikuje tudi v Evropi '92, je svet, ki *terja, zahteva, hoče*. Zato tudi toliko socialnega nemira, nasilja, celo vojnih spopadov v državah, v katerih jih še včeraj ne bi pričakovali.

Da me ne bi kdo narobe razumel in me morda imel celo za krivega preroka: verjamem v literaturo, ki ji tudi v sedanjih razmerah uspeva ostajati zunaj identitetne stiske naroda in je morda prav zato njegova najbolj avtentična podoba. Le da ta literatura, čeprav najbolj vredna, ne reflektira dnevnih stisk in dilem družbe, zato je tudi njena socialna moč v tekočem dogajanju, v tako imenovanem vsakokratnem »sedanjem zgodovinskem trenutku«, manj opazna, manj vplivna, če o njeni socialni ali politični moči sploh lahko govorimo. In prav je, da ravno taki literaturi, njenemu pomenu in smislu namenjamo tudi na takih srečanjih, kot je ta tržaški kulturniški kongres dežel Heksagonale, največjo pozornost.

Morda, če ne celo predvsem zato, ker sebi in drugim dokazujemo, da marsikaj, kar je danes marginalno, utegne biti že jutri središčno. Heksagonala se najbrž ne vrašča v novo Evropo s kako posebno, globljo kulturo, ki naj bi pritegnila pozornost in spoštovanje Zahoda, ampak kot skupnost narodov, ki ustvarjajo kulturo različnosti. In prav v tem, v nacionalni in širši, nadnacionalni identiteti, ki raste iz različnosti in si prizadeva za sožitje v razlikah, je možnost in eden od velikih smislov našega kulturnega, nacionalnega in političnega prostora. Zato tudi verjamem, da se naša sedanja sla po evropeizaciji ne bo potešila v prevzemanju že obstoječega na Zahodu, ampak se bo prej ali slej pokazala kot nova identiteta, identiteta narodov in ljudi, ki strastno iščejo svoj obraz v razmerah, v katerih smo ta trenutek bolj njihove žrtve kot dejavni akterji.

Sem torej velik optimist: vidim črno in sanjam zeleno.

Alternative sožitja med dvema narodoma in njihovi odsevi v obmejni književnosti

Atilij
Rakar

v srednjeevropskem prostoru, prepredenem z gosto mrežo mejá, prihaja na prenekaterem mestu do posebno tesnih oblik sožitja med narodi, ki ta prostor naseljujejo, saj se državne meje v tem delu sveta malokje prekrivajo z etničnimi. Nadvse zgovoren primer daje v tem pogledu bližnja Slovenija, ki so je same meje: vse njene dežele, razen ljubljanske in celjske kotline, se raztezajo ob mejah in marsikod gravitirajo na središča, ki so zunaj države, tako da živijo Slovenci kot manjšine v vseh sosednjih državah, a vprašanje manjšin poznajo vsi srednjeevropski narodi. Če si želimo поблиže ogledati, kakim alternativam so izpostavljeni odnosi med narodi, ki jim je sojeno, da živijo skupaj, ni niti potrebno, da hodimo odtod; dovolj je, da se ozremo po nekaterih prizorih iz življenja mesta, ki prireja to srečanje. Trst nudi v svoji zgodovini naravnost paradigmatične situacije sožitja narodnostnih skupnosti in jezikov.